

BEATA KOTELNICKA

Zespół Szkół Elektronicznych w Rzeszowie

Jak uczyć o Holokauście w szkole ponadgimnazjalnej?

Aktualna podstawa programowa kształcenia ogólnego w zakresie nauczania języka polskiego dla szkół ponadgimnazjalnych¹ zobowiązuje nauczyciela języka polskiego do nauczania o Holokauście. Wprowadza ona do treści nauczania wartości narodowe i uniwersalne, takie jak: niepodległość, dobro, prawda, piękno, wiara, wolność, tolerancja, solidarność, naród. Wskazuje lektury, stosując przy tym formułę: „do wyboru” – „wybór poezji polskiej XX wieku”, np. C. Miłosz, T. Różewicz, Z. Herbert, proza – np. Hanna Krall *Zdążyć przed Panem Bogiem* lub Irit Amiel, wybrane opowiadanie z tomu *Osmaleni*. To nauczyciel decyduje, które teksty kultury wybierze do analizy i interpretacji na lekcji, choć coraz częściej czyni to w porozumieniu z młodzieżą. Uczeń w klasie programowo najwyższej, analizując dzieło literackie, wykorzystuje wiedzę historyczną o II wojnie światowej i Holokauście. Dokonuje interpretacji porównawczej dzieł kultury: filmu, literatury, teatru, malarstwa. Dostrzega wartości uniwersalne. Według Doroty Karkut lekcje o Zagładzie uświadamiają nauczycielom i uczniom podstawową zasadę, że skoro doceniamy wolność, mamy obowiązek uczciwie i w zgodzie z własnym sumieniem przeciwstawiania się wszelkim przejawom łamania praw człowieka we współczesnym świecie. Śledząc przejawy zła w przeszłości, odkrywamy uniwersalną prawdę o mechanizmach jego funkcjonowania oraz skutkach i konsekwencjach, które po nim następują².

Celem zajęć o Holokauście jest kształtowanie właściwych postaw młodego pokolenia, aby uczeń odrzucił stereotypy i był tolerancyjny, otwarty na odmienność, szanował godność innego człowieka. Zagłada Żydów w czasie II wojny światowej stanowi istotny punkt odniesienia do rozważań na temat kondycji współczesnego pokolenia. Dlatego lekcje języka polskiego powinny być pasjonujące, a nie szablonowe, schematyczne (nudne dla ucznia).

Dorota Szumna i Mariusz Kalandyk uważają, że „przekazywanie gotowej wiedzy, wymagającej jedynie przyswojenia i zapamiętania, jest jedną z dostępnych strategii kształcenia [...] nadużywaną lub wręcz traktowaną jako jedynie

¹ Podstawa programowa została opublikowana w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r., DzU z 2012 r., poz. 977.

² D. Karkut, *Dlaczego i jak uczyć o Holokauście na lekcjach języka polskiego w gimnazjum*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2015, nr 1(10), s. 39.

skuteczna⁷³. Przekonują, że ten model edukacji wyczerpał się. Uczniowie nie chcą słuchać, chcą działać. Dlatego interes jednostkowy i społeczny wymaga, by szkoła była miejscem, gdzie młodzież i pedagog rozwijają swoje pasje i zamiłowania. W dzisiejszej dobie należy oprzeć działania edukacyjne na postulatach konstruktywistów, budować wiedzę dzięki własnej aktywności ucznia na bazie zdobytej przez niego wiedzy i interakcji z innymi.

Zmiana podejścia implikuje szukanie odpowiedzi na pytanie o rolę nauczyciela oraz o sposób pozyskiwania wiedzy. Metody podające mogą być zastąpione przez aktywizujące.

Nauczyciel polonista ma trudne zadanie. Jak uczyć o Zagładzie? Nauka o Shoah nie należy ani do łatwych, ani do przyjemnych. Holokaust to najtragiczniejsza karta w najnowszej historii, ludobójstwo na niespotykaną skalę. Jak zatem zachęcić do refleksji, do krytycznego myślenia, do zajęcia własnego stanowiska wobec problematyki Holokaustu? Jak skłonić do dyskusji na temat ludzkich postaw i ich uwarunkowań, relacji interpersonalnych, podstawowych wartości demokratycznych? Jak przekonać, że przeszłość stanowi przestrogę dla współczesnych? Wiedza sprzed ponad pół wieku ma ważne zadanie wychowawcze, jest wyzwaniem moralnym. Ma młodzież uwrażliwić, skłonić do empatii. Dlatego ważne w nauczaniu o Zagładzie są metody kształcenia, techniki uczenia i środki dydaktyczne. Spośród nich na uwagę zasługują:

- praca w grupach z tekstem literackim. To sposób nie tylko na poznanie różnych perspektyw tragedii jednostki i narodu, to także zwrócenie uwagi na strukturę artystyczną utworu: język opisu, cechy gatunkowe oraz zrozumienie przesłania dzieła;
- projekt edukacyjny – pokazuje, jak docierać do różnorodnych źródeł informacji, zestawiać opinie i stanowiska, aby formułować subiektywny pogląd na kwestie moralne i historyczne. Przykładowy projekt: <https://placcichociemnych.wordpress.com/wywiady/>;
- wizyta w miejscu pamięci (np. obóz na Majdanku, w Bełżcu). Poprzez bezpośredni kontakt z przeszłością pozwala przybliżyć uczniom świat ofiar Zagłady, poczuć empatię, lepiej zrozumieć omawiane na lekcjach polskie teksty kultury, oddać hołd zabitym. To możliwość zebrania materiału do przygotowania projektu;
- obejrzenie filmu fabularnego, dyskusja. Film jako utwór fikcyjny oparty na faktach jest najłatwiej dostępnym źródłem wiedzy o Zagładzie. Skłania do krytycznego myślenia, zajęcia własnego stanowiska wobec problematyki Holokaustu (np. *Pianista* w reżyserii R. Polańskiego z 2002 roku, *Korczak* w reżyserii A. Wajdy z 1990 roku, *W ciemności* w reżyserii A. Holland z 2011 roku);
- obejrzenie przedstawienia teatralnego, dyskusja (np. w Teatrze im. W. Siermaszkowej w Rzeszowie w 2012 roku wystawiono *Śmierć pięknych saren* na podstawie prozy Oty Pavla, reżyser Paweł Szumiec);

⁷³ D. Szumna, M. Kalandyk, *Nauczanie jako tworzenie warunków do aktywnego uczenia się*, „Kwartalnik Edukacyjny” 2014, nr 2(77), s. 5.

- komiks – należy do kultury masowej, coraz częściej sięga po tematy poważne;
- wykorzystanie relacji filmowej świadka historii. „Obcowanie na lekcji z dokumentami, relacjami, wspomnieniami ofiar i świadków Zagłady daje uczniom okazję poznania ich *doświadczeń i postaw, uczuć i myśli, motywów ich działań lub zaniechania takowych*”⁴.

Uzupełnieniem wiedzy zdobytej na lekcjach może być spotkanie młodzieży polskiej i izraelskiej w ramach międzynarodowego projektu „Zachować pamięć. Historia i kultura dwóch narodów”. Na zajęciach edukacyjnych prowadzonych w czasie tych spotkań poruszane są niełatwe tematy relacji polsko-żydowskich w czasie Holokaustu⁵. Sprzyja to poznaniu i wzajemnemu zrozumieniu, co dobrze rokuje na przyszłość w relacjach między ludźmi prezentującymi inną religię, obyczaje, kulturę⁶. Spotkania skłaniają uczestników do refleksji na temat współczesnych przejawów dyskryminacji, ksenofobii, homofonii i konieczności zwalczania ich.

Planując lekcje o Holokauście, warto zastanowić się nad wyborem tekstów kultury, zróżnicować je pod względem rodzaju, zastosować nowoczesną metodę nauczania, aby pobudzić uczniów do refleksji, rozwinąć ich wrażliwość i empatię.

Przykładowe materiały do wykorzystania na lekcjach w szkole ponadgimnazjalnej.

Karta pracy „Analiza prozy dokumentalnej Zofii Nałkowskiej”

Przeczytaj uważnie jedno z opowiadań-reportaży pt. *Przy torze kolejowym* ze zbioru *Medaliony*, a następnie wykonaj poniższe polecenia:

1. Określ typ narracji. W jaki sposób osoba opowiadająca o tragedii rannej Żydówki komentuje zachowanie młodzieńca?
2. Kim jest człowiek, który wiosną 1945 r. opowiada przed Komisją do Badania Zbrodni Hitlerowskiej o dramatycznym zdarzeniu przy torze kolejowym?
3. Specyficzny nastrój analizowanego utworu tworzy język. Czym się charakteryzuje?

Zacytuj z tekstu opowiadania po dwa przykłady do czterech wybranych określeń (*kolokwializmy, wyszukane metafory, proste błędy językowe, powtórzenia, archaizmy, proste porównania, równoważniki zdań, barbaryzmy*).

4. W jakiej porze roku rozgrywają się opisywane zdarzenia? Zacytuj fragment.

⁴ R. Szuchta, P. Trojański, *Jak uczyć o Holokauście. Poradnik metodyczny do nauczania o Holokauście w ramach przedmiotów humanistycznych w zreformowanej szkole*, Warszawa 2012, s. 51.

⁵ Scenariusz zajęć pt. „Losy spotykają się na placu” na bazie wiersza Czesława Miłosza *Campo di Fiori* jest w książce *Zachować pamięć. Poradnik dla nauczycieli* wydanej przez Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w roku 2008, s. 95–98.

⁶ Polsko-izraelskie spotkanie z 28 października 2016 roku w Zespole Szkół Elektronicznych w Rzeszowie można obejrzeć w TVP Rzeszów, na stronie szkoły: <http://www.elektronik.rzeszow.pl/news?id=68> <http://rzeszow.tvp.pl/27519369/goscie-z-izraela-w-ramach-projektu-zachowac-pamiec> [17.03.2017].

5. Przedstaw sytuację transportowanych ludzi. Określ ich postawy, zachowania.
6. Co stało się z uciekinierami z transportu? Jaki spotkał ich los?
7. Jak zachowywali się Niemcy wobec uciekinierów?
8. Jakie prawo obowiązywało w Generalnej Guberni podczas okupacji? Jakie były kary za ukrywanie Żydów i okazywaną im pomoc? Swoją odpowiedź poprzyj adekwatnym cytatem z tekstu.
9. Jaki był stosunek Polaków do rannej Żydówki, bohaterki opowiadania?
10. Jak oceniasz postępowanie młodzieńca wobec rannej kobiety?

Scenariusz cyklu lekcji języka polskiego w ramach projektu „Nauczanie z użyciem relacji w XXI wieku”

Temat: Jaką prawdę o naturze człowieka przekazują świadectwa „czasu pogardy”?

Scenariusz cyklu lekcji języka polskiego dla klasy trzeciej liceum ogólnokształcącego i czwartej technikum oparty na analizie fragmentów relacji wideo świadka historii XX wieku – Raheli Nussbaum⁷ oraz znajomości materiału literackiego dotyczącego II wojny światowej: *Medaliony* Z. Nałkowskiej, *Proszę państwa do gazu*, *U nas w Auschwitzu*, *Dzień na Harmenzach* T. Borowskiego, *Campo di Fiori* C. Miłosza, *Zdążyć przed Panem Bogiem* H. Krall; wybranego filmu, np. *Pianista* w reż. R. Polańskiego lub *W ciemności* w reż. A. Holland.

W scenariuszu cyklu lekcji uwzględniono następujące treści podstawy programowej z języka polskiego na IV etapie edukacyjnym:

Wymagania ogólne i szczegółowe treści nauczania.

I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystywanie zawartych w nich informacji.

Świadomość językowa. Uczeń: 1) analizuje i definiuje [...] znaczenia słów.

II. Analiza i interpretacja tekstów kultury.

Interpretacja. Uczeń: 1) porównuje funkcjonowanie tych samych motywów w różnych utworach literackich.

Wartości i wartościowanie. Uczeń: 1) dostrzega obecne w utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości narodowe i uniwersalne; 2) dostrzega w świecie konflikty wartości (np. równości i wolności, sprawiedliwości i miłosierdzia) oraz rozumie źródła tych konfliktów.

III. Tworzenie wypowiedzi.

Mówienie i pisanie. Uczeń: 1) tworzy samodzielną wypowiedź argumentacyjną [...]; 2) publicznie wygłasza przygotowaną przez siebie wypowiedź, dbając o dźwiękową wyrazistość przekazu [...]; 3) wykonuje różne działania na tekście cudzym (np. streszcza, parafrazuje, sporządza konspekt, cytuje)⁸.

⁷ Sfilmowany wywiad można obejrzeć w Internecie: https://www.youtube.com/watch?v=Fb_otLktOmw&feature=em-upload_owner [17.03.2017].

⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r., DzU z 2012 r., poz. 977, s. 84–87.pdf [6.03.2017].

Cele lekcji:

Celem głównym jest zapoznanie maturzystów z relacją ustną świadka historii XX wieku. Dzięki obejrzeniu nagrania wideo uczniowie poszerzą wiedzę nt. sytuacji Żydów rzeszowskich, uwrażliwią się na problemy drugiego człowieka, nauczą krytycznego myślenia, szacunku dla bliźniego.

Po zajęciach uczeń:

1. wyjaśni, kim jest świadek historii;
2. przedstawi sytuację w rzeszowskim getcie w czasie okupacji;
3. omówi, odwołując się do relacji wideo, metody fizycznego i psychicznego niszczenia ludzi w systemie totalitarnym, jakim jest nazizm;
4. wyjaśni terminy: getto, przesiedlenie, Judenrat, sytuacja graniczna;
5. potrafi pracować w grupie;
6. znajdzie, uporządkuje i przetworzy wiadomości z filmowej relacji świadka historii;
7. przeanalizuje ludzkie postawy w czasie okupacji;
8. porówna teksty kultury dotyczące tematyki Holokaustu;
9. zbuduje kilkudzaniową wypowiedź;
10. sformułuje własne sądy, opinie i je uzasadni.

Metody i formy pracy:

- analiza relacji wideo,
- praca w grupach,
- piramida priorytetów,
- dyskusja,
- rozmowa kierowana.

Potrzebne materiały:

1. fragmenty relacji świadka historii XX wieku (nr relacji 19531 z zasobów Instytutu Fundacji Shoah Uniwersytetu Południowej Karoliny) Racheli Nussbaum, ocalonej Żydówki, czas trwania filmu: 18.38 – materiał pomocniczy nr 1;
2. skserowany biogram Racheli Nussbaum – materiał pomocniczy nr 2;
3. karty pracy w 5 grupach – materiał pomocniczy nr 3–7;
4. plan getta rzeszowskiego – materiał pomocniczy nr 8.

Przebieg lekcji:

- Czynności organizacyjne:
 - zapisz na tablicy temat lekcji.
- Faza wprowadzająca:
 - Rozpocznij lekcję od rozmowy z uczniami na temat znanych im świadków historii XX wieku: przedstaw losy wojenne i powojenne M. Edelmana, T. Borowskiego, Z. Nałkowskiej, C. Miłosza. Uczniowie powinni uwzględnić różnice: Edelman przebywał w getcie warszawskim, Borowski w obozie w Auschwitz, Miłosz obserwował po stronie aryjskiej tragedię powstańców w getcie warszawskim, Nałkowska była członkiem Komisji do Badania Zbrodni Hitlerowskich, uczestniczyła w przesłuchaniach świadków. Na-

- stępnie poprosz uczniów o wymienienie znanych im utworów poruszających tematykę postaw ludzkich wobec Holokaustu: *Zdążyć przed Panem Bogiem*, *Medaliony*, opowiadania oświęcimskie Borowskiego, liryk *Campo di Fiori*.
- Poinformuj uczniów, że będą oglądać fragmenty wideo relacji rzeszowianki Żydówki, która przeżyła II wojnę światową i była świadkiem tragicznych wydarzeń w rodzinnym mieście. Rozmowę z nią przeprowadziła i nagrała Miriam Thau 1 września 1996 roku w Izraelu. Po projekcji filmu uczniowie porównają to, o czym mówi Rachel Nussbaum, świadek „czasu pogardy”, z omawianymi na lekcjach języka polskiego tekstami kultury w celu zwrócenia uwagi na zróżnicowane postawy ludzi w obliczu Holokaustu.
 - Podziel uczniów na pięć grup i rozdaj karty pracy (materiał pomocniczy nr 3–7), aby wiedzieli, na co mają zwrócić uwagę, oglądając film. Każdemu uczniowi rozdaj też biogram świadka (materiał pomocniczy nr 2) oraz plan getta rzeszowskiego (materiał pomocniczy nr 8). Wyjaśnij słowa hebrajskie występujące w relacji, np. *brit mila* – obrzezanie, *tamuz* – czerwiec/lipiec.
 - Faza realizacyjna:
 - Poprosz chętnego ucznia o głośne przeczytanie biogramu Racheli Nussbaum.
 - Odtwórz film-relację świadka historii XX wieku, materiał pomocniczy nr 1.
 - Zapowiedz pracę w grupach. Każda grupa samodzielnie wyłania sekretarza, który będzie zapisywał odpowiedzi na kartach pracy (materiał pomocniczy nr 3–7) i lidera przedstawiającego na forum klasy efekty pracy zespołowej.
 - Praca w grupach.
 - Prezentacja: lider danej grupy przedstawia efekty wspólnej pracy. Ewentualnie możesz rozwinąć, uzupełnić wypowiedź ucznia.

Przykładowe odpowiedzi:

Grupa I. Życie w getcie w Rzeszowie w czasie II wojny światowej

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Kiedy i w jakim celu utworzono w Rzeszowie getto?
Grudzień 1941 roku, izolacja Żydów, kontrola ich aktywności, konfiskata majątku, powolne systematyczne wyniszczenie aż do całkowitej eksterminacji.
2. Opisz warunki życia w rzeszowskim getcie.
Głód, grabież mienia przez członków Judenratu i Niemców, terror, kilka rodzin przebywa w jednym mieszkaniu, poniżanie Żydów, praca niezapewniająca utrzymania, zabijanie ludzi na ulicy, donosy, oszustwa, np. jeden Żyd pracował z Rachelą przy podziale węgla i przywłaszczył zarobione przez nich pieniądze.
3. Jaki był cel powołania Judenratu? Omów przykłady działalności Judenratu.
Organ wykonawczy niemieckiego zarządu, administrował życie w getcie, na czele stał bezlitosny dr Bernard Kleinmann, członkowie rzeszowskiego Juden-

ratu to ludzie zdemoralizowani i okrutni, grabili, wysługiwali się Niemcom, byli panami życia i śmierci, w czasie akcji przesiedleńczej na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku pilnowali, aby nikt nie ukrył się w domach, wynosili trupy samobójców, przekazywali Niemcom łapówki, np. za zwolnienie matki Racheli,

4. Omów życie codzienne w rzeszowskim getcie.

W getcie nie ma z czego żyć, Żydzi muszą oddać pieniądze, złoto, srebro, futra, radia, nie mają środków na utrzymanie, sąsiadka zaproponowała Racheli, aby zakwaterowała Niemców. Trzeba być zaradnym: załatwić pracę, dać łapówkę Niemcom lub komuś z Judenratu, mieć odwagę jak Racheli, która wstawiła się za matką. Liczy się pomoc, np. zaprzyjaźniony z rodziną Racheli polski kolejarz Józef Płachta, który był jak brat, przynosił do getta chleb, lekarstwa.

Grupa II. Relacje międzyludzkie w Rzeszowie podczas okupacji niemieckiej

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia:

1. Przedstaw losy ludności polskiej i żydowskiej w czasie wojny w Rzeszowie. Uwzględnij relacje polsko-żydowskie oraz obowiązujące w okupowanej Polsce „prawo” niemieckie.

Polacy mieli więcej swobody niż Żydzi oznaczeni gwiazdą Dawida i zamknięci w getcie. Za pomoc, ukrywanie Żyda groziła kara śmierci. Przejawy antysemityzmu: dozorca Polak cieszył się, że od bomby spłonęły w 1939 roku kamienice ojca Racheli, strzelanie na ulicy do Żydów, likwidacja mieszkańców getta rzeszowskiego w lasach pod Głogowem, wysyłanie Żydów do obozu zagłady w Bełżcu, Auschwitz, brutalność nazistów: zabicie nożem adwokata i fotografa, którzy ułatwiali szybkie zawarcie małżeństw, co zwalniało młodych Żydów z tzw. przesiedlenia.

2. Człowiek wobec zagrożenia. Opisz postawy ludzi wobec siebie i ich przejawy. Współpraca członków Judenratu z hitlerowcami, skrupulatne wykonywanie rozkazów okupanta, grabież mienia, wydawanie słabych, niezaradnych Żydów w ręce nazistów, żądanie łapówek za „przysługi”, donoszenie na łamiących niemieckie prawo, skrajny egoizm, chęć przeżycia cudzym kosztem, robienie interesów z wrogiem, samobójstwo, apatia.

3. Człowiek wobec „sytuacji granicznej”. Jakie postawy przyjmuje, jakich wyborów dokonuje?

To najbardziej znane pojęcie filozofii Karla Jaspersa, „sytuacja graniczna” to dylemat, którego nie można uniknąć. Niezależnie od tego, co człowiek robi, poniesie nieodwracalne konsekwencje. Sytuacja graniczna: porzucenie, nieuleczalna choroba, deportacja, zagrożenie życia, śmierć kogoś bliskiego. Kiedy rodzina Racheli przebywała w getcie, zaprzyjaźniony Polak Józef Płachta przynosił chleb, lekarstwa, przyjaciółka powiedziała Racheli, jak zdobyć pracę i przeżyć, adwokat i fotograf w czasie akcji w 1942 roku ułatwiali szybkie śluby, aby ocalić młodych od przesiedlenia, zostali zabici. Dentystka w czasie akcji dała sąsiadowi truciznę, oboje zginęli we własnym mieszkaniu.

4. Człowiek współczesny wobec wojny. Czy zawsze można oceniać człowieka według tych samych kryteriów moralnych?

Ocena moralna zależy od sytuacji, cech indywidualnych człowieka, nikt nie wie, jak postąpiłby w podobnych okolicznościach, rozróżnianie dobra od zła nie jest proste, np. samobójstwo jest powszechnie potępiane, a jednak w getcie w czasie akcji przesiedleńczej było rozwiązaniem „lepszym” – godną śmiercią. Robienie interesów z wrogiem, np. wykupywanie się, praca dla hitlerowców jest niemoralna, jednak w czasie okupacji kontakty z Niemcami były koniecznym warunkiem przeżycia, każdy miał nadzieję na ocalenie.

Grupa III. Relacje w rodzinie żydowskiej w okupowanym Rzeszowie

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Przedstaw krótko rodzinę Racheli Nussbaum z domu Kos.
Rodzina żydowska, bogata, wielodzietna (Ryfka wyjechała jeszcze przed wojną do Palestyny, Greshon do USA), ojciec był szanowany przez sąsiadów polskich i żydowskich, zmarł w 1940 roku, matka w 1942 roku na ulicy getta.
2. Jaki jest stosunek Racheli do rodziców i jak okazuje uczucia?
Rachela kocha i szanuje rodziców. Brat Herman na początku wojny uciekł na Wschód, Rachela opiekowała się rodzicami, przekupywała Niemców, ludzi z Judenratu, aby ich ocalić, w czasie akcji błagała matkę, aby nie szła na Zamenplatz, nie opuściła matki
3. Jaki jest kodeks moralny Racheli? Jaką wartość ceni najwyżej?
Ceni życie, rodzinę, okazała odwagę, wstawiając się u Niemców za ojcem, a później za matką, uciekając z pociągu bydłęcego.
4. Wymień przejawy wzajemnej miłości dziecka i rodzica.
Rachela we wrześniu 1939 roku oddaje wszystkie pieniądze, aby tylko Niemcy zostawili w spokoju jej ojca, w lipcu 1942 roku wychodzi z getta, idzie wieczorem do urzędu i prosi Niemca o zmianę adnotacji w kenkarcie matki, chce ją w ten sposób ocalić od wywózki na tzw. przesiedlenie. Na Zamenplatzu młoda Żydówka decyduje się towarzyszyć matce, z którą idzie do bydłęcego wagonu, choć mogła zostać jako „potrzebna” Niemcom i przeżyć. Załamana psychicznie matka Racheli idzie w 1942 roku na Zamenplatz, bo nie chce być ciężarem dla syna i córki, którzy jako „potrzebni” nie są na liście do wywózki.
5. Czy okoliczności mają wpływ na relacje w rodzinie?
Tak, Rachela robiła wszystko, aby ocalić rodziców, o bracie Hermanie mówi z czułością, rozumie powód jego ucieczki na Wschód.

Grupa IV. Eksterminacja rzeszowskich Żydów

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Wyjaśnij, co oznacza „przesiedlenie”. Czy Żydzi wiedzieli, co ich czeka, kiedy wsiadali do aut lub wagonów bydłych?

Na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku miała miejsce akcja likwidacji Żydów przebywających w rzeszowskim getcie. Niemcy mówili o przesiedleniu, o wyjeździe do innego miejsca, gdzie będzie praca. Rachela wiedziała od Józefa Płachty, kolejarza, że pociągi z ludźmi jadą tylko w jedną stronę. Nie liczni zdawali sobie sprawę, że przesiedlenie oznacza śmierć.

2. Co działo się na rzeszowskim Zamenplatzu latem 1942 roku?

Zamenplatz to teren starego cmentarza koło synagogi. W czasie okupacji teren wyrównano, przygotowano plac, na którym na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku gromadzono Żydów przed wywózką do obozu zagłady w Bełżcu, Auschwitz. Stamtąd ludzie szli na stację towarową na Staroniwę lub wchodzili do samochodów ciężarowych, które jechały do lasów pod Głogowem, gdzie rozstrzeliwano Żydów.

3. Kiedy rozpoczęła się akcja likwidacji rzeszowskich Żydów? Opisz etapy akcji. Jak zachowywali się wówczas Niemcy?

Akcja likwidacji rzeszowskich Żydów rozpoczęła się na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku. Nad ranem zabierano z domów ludzi, gromadzono ich na Zamenplatzu, wysyłano policjantów żydowskich do sprawdzenia, czy nikt się nie ukrywa, kazano przynosić trupy samobójców. Co 20 minut podjeżdżały samochody, którymi wysyłano Żydów na śmierć w lesie głogowskim. Pozostałych Żydów ustawiano w kolumny i prowadzono pod eskortą na stację kolejową na Staroniwie, tam upychano w bydlęcych wagonach, które jechały do obozów zagłady. Niemcy byli okrutni, np. bili do krwi Hermana, kiedy pokazał kenkartę, zabili bestialsko adwokata i fotografa, którzy ułatwiali zawarcie małżeństw. Strzelali do Żydów na ulicy, bezczęścili zwłoki samobójców.

4. Przedstaw różne zachowania Żydów w sytuacji ekstremalnej i wyjaśnij, czym były spowodowane:

- członkowie Judenratu wypełniali rozkazy okupanta, licząc na ocalenie;
- wyzbycie się woli życia – w czasie akcji przesiedlenia matka Racheli załamała się;
- odwaga – Rachela uciekła z bydlęcego wagonu;
- heroizm – młoda Żydówka poszła z matką z Zamenplatzu do ciężarówki;
- podłość – Żyd doniósł na adwokata i fotografa, których zabito na oczach innych;
- odmienne postawy zależały od predyspozycji psychicznych jednostki, każdy inaczej reagował na zagrożenie, postawa zależała od „kręgosłupa moralnego”, siły charakteru, stąd krańcowo różne zachowania: podle lub bohaterskie.

Grupa V. Świadcstwa „czasu pogardy”

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum oraz znajomości innych tekstów kultury, wykonaj poniższe polecenia.

1. Wymień dwa literackie świadectwa pobytu w getcie.

Tytuł utworu	Autor	Bohaterowie
<i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Hanna Krall	Marek Edelman, Mordechaj Anielewicz, dr Teodozja Goliborska, Tenenbaumowa
<i>Dwojra Zielona</i>	Zofia Nałkowska	Dwojra, jej mąż Rajszer

2. Wymień dwa dzieła filmowe opisujące życie w getcie.

Tytuł filmu	Reżyser	Miejsce wydarzeń	Bohaterowie
<i>Pianista</i>	Roman Polański	Warszawa	Władysław Szpilman, jego rodzice, rodzeństwo: Halina, Henryk; Majorek
<i>W ciemności</i>	Agnieszka Holland	Lwów	Klara Keller, Paulina Chiger, Janek Grossmann, Leopold Socha

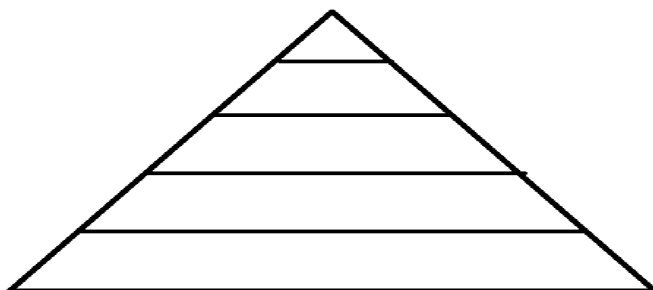
3. Znajdź w znanych tekstach kultury przykłady analogiczne do tego, o czym mówi Rachela Nussbaum.

Świadek historii mówii	Tytuł utworu	Autor/reżyser	Sytuacja, bohaterowie
przesiedlenie	<i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Hanna Krall	22 lipca 1942 roku Niemcy rozplakatowali rozporządzenie o „przesiedleniu na wschód”. Żydowski ruch oporu ostrzegwał ludzi, że „przesiedlenie to śmierć”. Wielka akcja likwidacyjna w getcie warszawskim miała miejsce od lipca do września 1942 roku
Zamenplatz	<i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Hanna Krall	na Umschlagplatz Niemcy przetrzymywali Żydów przed wywózką do obozów zagłady np. w Treblince
samobójstwo	<i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Hanna Krall	Mordechaj Anielewicz zabił się 8 maja 1943 roku, Adam Czerniakow – 23 lipca 1942 roku
ucieczka z bydłęcego wagonu	<i>Przy torze kolejowym</i>	Zofia Nałkowska	kobieta podczas ucieczki z transportu została postrzelona w kolano, leżała koło torów, zastrzelił ją młodzieniec
rozstrzeliwanie ludzi na ulicy	<i>Pianista</i>	Roman Polański	Władysław Szpilman pracował fizycznie w getcie, często widział Niemców, którzy strzelali do Żydów

4. Przedstaw odmienne postawy ludzi w sytuacji granicznej.

Autor tekstu kultury	Bohaterowie	Zachowanie
Rachela Nussbaum	1. Polak Józef Płachta 2. Żyd	– przynosił Racheli do getta chleb, lekarstwa – doniósł Niemcom w czasie akcji przesiedlenia na adwokata i fotografa, którzy pomagali przy ślubach
Czesław Miłosz	1. Żydzi 2. warszawiacy	– walczyli w powstaniu w getcie warszawskim – bawili się w wesołym miasteczku na karuzeli
Zofia Nałkowska	1. młodzieniec 2. policjanci	– zastrzelił ranną w kolano uciekinierkę – zastanawiali się, co zrobić z uciekinierką, wahali się
Hanna Krall	1. Frania 2. Pola Lifszyc	– miała numerek życia, odchodząc od matki, mówiła jej, żeby poszła na Umschlagplatz – pobiegła za matką na Umschlagplatz i poszła z nią
Tadeusz Borowski	1. młoda matka 2. starsza kobieta	– ucieka przed dzieckiem na rampie w czasie selekcji – zabiera z wagonu zwłoki niemowląt, ratując życie młodym matkom

5. Wymień trzy istotne czynniki, które wpływają na postawy ludzi w sytuacji granicznej.
Sytuacja osobista (np. utrata najbliższych), zagrożenie życia, głód.
 6. Czy zawsze można ocenić ludzi według tych samych kryteriów moralnych?
Nie zawsze można ocenić ludzi według tych samych kryteriów moralnych, ponieważ zachowanie zależy od predyspozycji osobistych, siły charakteru, zaistniałej sytuacji, w jakiej jest dana jednostka.
 7. Jaki jest sens pamiętać o II wojnie światowej?
Należy pamiętać o wojnie, ofiarach, mieć świadomość, do jakich wynaturzeń doprowadziła wiara w nadczłowieka, aby zapobiegać zbrodniom przeciwko ludzkości we współczesnym świecie.
- Narysuj na tablicy piramidę priorytetów i zapisz słowa: ludzkie życie, godność człowieka, pamięć, honor, odwaga, rodzina, solidarność międzyludzka, wierność zasadom, egoizm.

- Rozpocznij dyskusję. Która wartość była dla Racheli najważniejsza?
- Indywidualne odpowiedzi uczniów, którzy prezentują swoje zdanie, uzasadniając subiektywny wybór. Proponowane odpowiedzi: ludzkie życie, rodzina, odwaga, egoizm, pamięć.
- Poleć, aby uczeń zapisał proponowane słowa w piramidzie priorytetów Racheli.
- Poleć, aby każdy uczeń zapisał w zeszycie swoją osobistą piramidę wartości.
- Faza podsumowująca:
- Poproś uczniów o odpowiedź na pytanie postawione w temacie lekcji.

Uczniowie powinni dojść do wniosku, że kryteria moralne stosowane w ocenie ludzi muszą być powiązane z warunkami, w jakich przyszło im żyć. Nie można potępić człowieka za to, że chciał żyć. Nie każdy jest bohaterem. W sytuacji granicznej u jednych dominuje strach, u innych zobojętnienie czy rezygnacja. Są też i tacy, którzy ulegają złu i postępują podle: oszukują, kradną, donoszą, licząc na ocalenie. Niewielu decyduje się na odwagę, pomoc potrzebującym. Działania i postawy zależą od predyspozycji indywidualnych i sytuacji, w jakiej znalazła się jednostka. Dlatego trzeba zrobić wszystko, aby nasze człowieczeństwo nie było

wystawione na potworną próbę, jaką był czas pogardy wobec człowieka. Przeszłość stanowi przestrogę dla ludzi współczesnych.

Materiały pomocnicze

Materiał pomocniczy nr 1

Fragmenty relacji świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum. Czas trwania: 18 minut 38 sekund.

Materiał pomocniczy nr 2

Biografia Racheli Nussbaum

Rachel Nussbaum z domu Kos urodziła się 1 grudnia 1910 roku w Rzeszowie w bogatej rodzinie żydowskiej. Ojciec Jakub był dyrektorem banku, właścicielem Hotelu Bristol i kilku kamienic w Rzeszowie. Był wybitnie zdolny, władał biegle trzema językami: polskim, niemieckim i hebrajskim. Był religijny. Wspierał przytułek dla ubogich, który założył jego teść Leib Trink. Zyskał wielkie zaufanie wśród Polaków i Żydów. Pod koniec lat dwudziestych, kiedy częściowo został sparaliżowany, zlikwidował bank i otworzył na ulicy Kolejowej w Rzeszowie kantor wymiany. Rachel miała troje starszego rodzeństwa. Siostra Ryfka, zawsze „młoda duchem”, w 1933 roku wyjechała do Palestyny. Brat Greshon wyemigrował do USA, gdzie w 1926 roku tragicznie zmarł. Brat Herman uczył się we Francji, wrócił do Polski przed wybuchem II wojny światowej. Rachel ukończyła gimnazjum. W międzywojniu była znaną syjonistką, należała do organizacji młodzieżowej: Akiby. Kiedy wybuchła II wojna światowa, miała 29 lat. Po wyjeździe brata Hermana na Wschód opiekowała się schorowanymi rodzicami. W 1940 roku zmarł ojciec. Rok później przeniosła się z matką i Hermanem, który wrócił, do getta. Na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku uciekła z transportu jadącego ze stacji Staroniwa do obozu zagłady w Bełżcu. Matka została zamordowana na ulicy getta, a jej ciało wraz z innymi ofiarami Holokaustu zakopano w lasach pod Głogowem. Dzięki pomocy polskiego zaprzyjaźnionego małżeństwa Józefa i Wandy Płachtów Rachel z Hermanem udała się do Warszawy. Ukrywała się pod fałszywym nazwiskiem Wiktoria Kalita. Wielokrotnie zmieniała miejsce pobytu, gdyż stała się ofiarą szantażystów. Po klęsce powstania warszawskiego poszła do Pruszkowa. Pracowała w majątku rodziny Dobrowolskich, uczyła dzieci mieszkańców czworaków. Po wyzwoleniu wyjechała do Palestyny, zostając się z bratem Hermanem, który zamieszkał we Włoszech. W 1948 roku wyszła za mąż. Ma syna i córkę, siedmioro wnucząt. Wszyscy mieszkają w Izraelu.

Materiał pomocniczy nr 3

Grupa I. Życie w getcie w Rzeszowie w czasie II wojny światowej

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Kiedy i w jakim celu utworzono w Rzeszowie getto?
2. Opisz warunki życia w rzeszowskim getcie.

3. Jaki był cel powołania Judenratu? Omów przykłady działalności Judenratu.
4. Omów życie codzienne w rzeszowskim getcie.

Materiał pomocniczy nr 4

Grupa II. Relacje międzyludzkie w Rzeszowie podczas okupacji niemieckiej

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Przedstaw losy ludności polskiej i żydowskiej w czasie wojny w Rzeszowie. Uwzględnij relacje polsko-żydowskie, obowiązujące w okupowanej Polsce „prawo” niemieckie.
2. Człowiek wobec zagrożenia. Opisz postawy ludzi wobec siebie i ich przejawy.
3. Człowiek wobec „sytuacji granicznej”. Jakie postawy przyjmuje, jakich wyborów dokonuje?
4. Człowiek współczesny wobec wojny. Czy zawsze można oceniać człowieka według tych samych kryteriów moralnych?

Materiał pomocniczy nr 5

Grupa III. Relacje w rodzinie żydowskiej w okupowanym Rzeszowie

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Przedstaw krótko rodzinę Racheli Nussbaum.
2. Jaki jest jej stosunek do rodziców i jak okazuje uczucia?
3. Jaki jest kodeks moralny Racheli? Jaką wartość ceni najwyżej?
4. Wymień przejawy wzajemnej miłości dziecka i rodzica.
5. Czy okoliczności mają wpływ na relacje w rodzinie?

Materiał pomocniczy nr 6

Grupa IV. Eksterminacja rzeszowskich Żydów

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum, wykonaj poniższe polecenia.

1. Wyjaśnij, co oznacza „przesiedlenie”. Czy Żydzi wiedzieli, co ich czeka, kiedy wsiadali do aut lub wagonów bydłowych?
2. Co działo się na rzeszowskim Zamenplatzu latem 1942 r.?
3. Kiedy rozpoczęła się akcja likwidacji rzeszowskich Żydów? Opisz etapy akcji. Jak zachowywali się Niemcy?
4. Przedstaw różne zachowania Żydów w sytuacji ekstremalnej i wyjaśnij, czym były spowodowane.

Materiał pomocniczy nr 7

Grupa V. Świadcstwa „czasu pogardy”

Na podstawie filmu z roku 1996, który jest relacją świadka historii XX wieku Racheli Nussbaum oraz znajomości innych tekstów kultury, wykonaj poniższe polecenia.

1. Wymień dwa literackie świadectwa pobytu w getcie.

Tytuł utworu	Autor	Bohaterowie

2. Wymień dwa dzieła filmowe opisujące życie w getcie.

Tytuł filmu	Reżyser	Miejsce wydarzeń	Bohaterowie

3. Znajdź w znanych tekstach kultury przykłady analogiczne do tego, o czym mówi Rachela.

Świadek historii mówi:	Tytuł utworu	Autor/reżyser	Sytuacja, bohaterowie
przesiedlenie			
Zamenplatz			
samobójstwo			
ucieczka z bydłęcego wagonu			
rozstrzeliwanie ludzi na ulicy			

4. Przedstaw odmienne postawy ludzi w sytuacji granicznej.

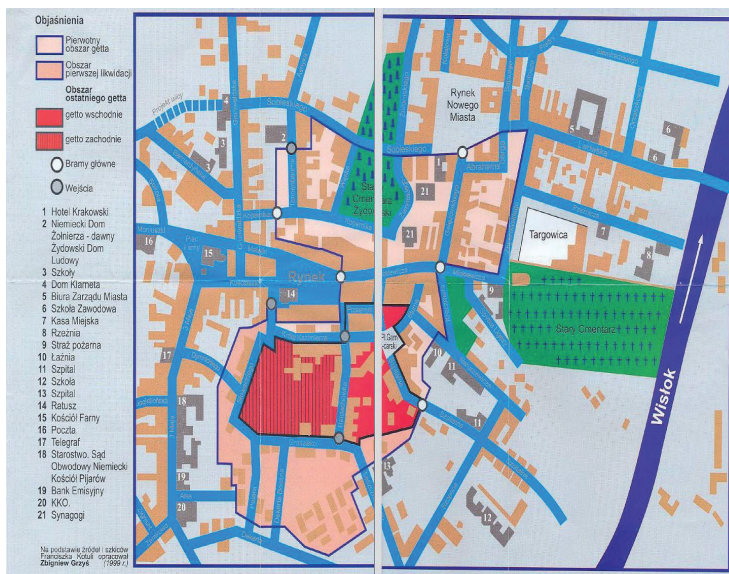
Autor tekstu	Bohaterowie	Zachowanie
Rachela Nussbaum	1. 2.	
Czesław Miłosz	1. 2.	
Zofia Nałkowska	1. 2.	
Hanna Krall	1. 2.	
Tadeusz Borowski	1. 2.	

5. Wymień trzy istotne czynniki, które wpływają na postawy ludzi w sytuacji granicznej.
6. Czy zawsze można ocenić ludzi według tych samych kryteriów moralnych?
7. Jaki jest sens pamiętać o II wojnie światowej?

Material pomocniczy nr 8

Getto żydowskie w Rzeszowie

Utworzone w grudniu 1941 roku funkcjonowało do listopada 1943 roku. Uwięziono w nim 25 tys. Żydów z Rzeszowa i okolic. Większość zginęła na przełomie lipca i sierpnia 1942 roku w obozie zagłady w Bełżcu, Auschwitz oraz głogowskich lasach.

Plan getta (z książki F. Kotuli „Losy Żydów rzeszowskich 1939–1944”)

Bibliografia

- Karkut D., *Dlaczego i jak uczyć o Holokauście na lekcjach języka polskiego w gimnazjum*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2015, nr 1(10).
- Kotula F., *Losy Żydów rzeszowskich 1939–1944. Kronika tamtych dni*, Rzeszów 1999.
- „Kwartalnik Edukacyjny” 2014, nr 2(77).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r., DzU z 2012 r., poz. 977.
- Szuchta R., Trojański P., *Jak uczyć o Holokauście. Poradnik metodyczny do nauczania o Holokauście w ramach przedmiotów humanistycznych w zreformowanej szkole*, Warszawa 2012.
- Szuchta R., Trojański P., *Zrozumieć Holokaust. Książka pomocnicza do nauczania o zagładzie Żydów*, Warszawa 2012.
- Zachować pamięć. Poradnik dla nauczycieli*, red. Z. Barankiewicz, K. Becker, E. Bobińska, A. Dan-cyg i inni, Warszawa 2008.

How to teach about the Holocaust in high school?

Abstract

This text concerns the issue of the Holocaust discussed in didactic perspectives: goals, methods of work in a high school and set books. General issues are explained in a didactic project based on filmed witness account (Rachel Nussbaum) and referred to cultural texts discussed in a high school. Teacher will find here resources required for a lesson related to the Holocaust (texts, list of tasks, worksheets, scheme of ghetto in Rzeszow) with some tips how to use them. The aim of the Holocaust class is to structure ethically appropriate comportment of a young generation.

Keywords: Holocaust, ghetto, Jewish woman, survivor, didactic project, the witness of the 20th century